

Nagybirtok és mezőgazdasági termelés.

— Második és befejező közlemény. —

III. A társadalmi gazdaság egyetemes haladása és a nagybirtok.

A) *A cseregazdaság és a nagybirtok.*

Láttuk már, hogy a mezőgazdasági technika haladásának a bér-munka kiküszöböléséhez kell vezetnie. Minél nagyobb termésmennyiséget akarunk egy adott területen produkálni: annál inkább előtérbe lép az élő növényi és állati szervezetek ápolása; annál szorosabbra fűződik a munkás s a munkatárgy között való viszony; annál nehezebb a munkaeredmény ellenőrzése; annál kevésbé alkalmas az emberi munkaerő arra, hogy mint árú, szabad forgalom tárgyát alkossa.

Tehát a mezőgazdasági technika haladása a földművelés olyan szervezetét hozza létre, melynek keretében a munkás nem munkaerejét, hanem munkatermékeit bocsátja áruba. Egyelőre a kisgazdaságban és ennek szövetkezeteiben találjuk föl ezt a szervezetet.

Föltétlenül, minden körülmény között idevezet az agrártechnika haladása?

Egyelőre annyit látunk, hogy a nagygazdaságnak a földművelés haladásával ki kell küszöbölődnie, mert mindegyre kevésbé tud beilleszkedni a cseregazdaságba, mely az árúk szabad forgalmát s az emberek szabad költözködését törvényszerűen megköveteli.

Hallgatólag föltételeztük ezzel, hogy a cseregazdaság és a velejáró egyéni szabadság sziklaszilárd alapon áll és nemhogy hanyatlóban

volna, de inkább mindegyre mélyebben nyomul be a társadalom pórusaiba.

Fordítsuk meg azonban a dolgot és föltételezzük az ellenkezőt: hogy a cseregazdaság hanyatlani fog, hogy a munkás földhöz kötésének, szabadsága megnyirbálásának semmi akadályja sem lesz. Ebben az esetben (mely csak a dolgozó nép nyomorba jutásával járhat együtt) nincs kizárva, hogy a nagygazdaság az ő patriarchalisztikus munkaszervezetével együtt fönmarad és bár tökéletlenül, de tovább is végzi a termelés feladatait.

Melyik eshetőség az, amelyiknek be kell következnie? Ezt csak a civilizált társadalom gazdaságában tényleg mutatkozó tendenciákból lehet megítélni. Mielőtt azonban ezeket szemügyre vennők: még valamit előre kell bocsátanunk.

Az előzőkből már kitűnik, hogy a nagygazdaság szervezete és a cseregazdaság rendszere között ellentét lappang; ami jó az egyiknek: rossz a másiknak. Ugyanezen kollízióban résztvesz a nagybirtok is, amelyhez a nagygazdaság kapcsolódik. (A nagybirtok például mindent elkövet, hogy földjét a szabad áruforgalomból kivonja, hitbizománnyá alakulván.) A kettőben tehát két ellentétes gazdasági princípiumnak kell rejleni. Lehetetlen a mezőgazdasági kérdésben tisztán látnunk, ha ezt a két ellentétes princípiumot meg nem találjuk. Kezdjük

a) a cseregazdasággal.

Ha tisztába akarunk jönni azon elemmel, amely a cseregazdaság formai sajátosságai mögött, végső ok gyanánt rejlik: vissza kell mennünk az emberi társadalom fejlődésének fonalán azon kezdetleges gazdasági állapotig, melyben a csere még nem létezhetett, mert a javak kicserélésére még semmi ok nem volt.

Ha két ember egymással két dolgot elcserél: a csere indító oka az, hogy a két tárgy egymástól különböző szükségleteket képes kielégíteni. Egynemű tárgyak kicserélésére — a társadalom kezdetleges állapotában — semmi ok nem lehet.

Tehát azon gazdasági állapot, melyben csere még nem létezhetett, akkor állott fön, mikor az emberek még csak egyféle jószágot produkáltak. Ez az egyetlenegy jószág azonban nem lehetett egyéb, mint a legszükségesebb jószág, mely nélkül az életet nem lehet elképzelni: az élelmiszer s ez is csupán nyers alakban. Élelmiszert élelmiszer ellen kicserélni: az ilyen cserének semmi oka, semmi célja nem lehetett.*)

*) Madzsar József az emberi és az állati társadalmak legfőbb különbségét abban látja, hogy az állati társadalmakban nincs csere. (V. ö. *Husodik Század 1908.* I. szám, 1—19. lap.) Nagyon természetes: mert az állati társadalom nem produkálnak egyebet, mint élelmiszert (Legfeljebb még közös lakást.)

Hogy a csere létrejöhesse: szükséges volt, hogy az emberek egyebet is termeltek légyen, mint nyers élelmiszert. Ám ahhoz, hogy az ember valami kezdetleges szerszámot, ruhát, bányaterméket produkálhasson: az élelmiszerek némi fölöslege volt szükséges, hogy ne kellett légyen valamennyi embernek örökösen élelmiszer után járni, hanem maradt légyen szabad idő egyéb jószágok termelésére is.

A csere, s ebből a cseregazdaság, tehát az élelmiszerek fölöslegéből, az élelmiszerek viszonylagos bőségéből eredt. És mai napig ez az éltető eleme: minél nagyobb élelmiszerfölöslegek állnak a társadalom rendelkezésére, annál többoldalú a termelés, annál inkább virágzik az ipar, annál kiterjedtebb és differenciáltabb a cseregazdaság s a velejáró személyes szabadság annál nagyobb embertömegek kincsévé válik.

b) A nagybirtok.

Ha nincs fölösleg az élelmiszerekben: csere sem létezhetik s a szerzésre csupán egy mód nyílik: szerezni ellenszolgáltatás nélkül, harc vagy rablás útján.

Az élelmiszerekben való szükség harcra vezet és személyes függésre. A harc célja első sorban a legszükségesebb jó: az élelmiszer megszerzése. Aki élelmiszereket termel, nem hajlandó ezeket mással megosztani, mert neki is elkerülhetlenül szüksége van rá. Aki gyöngö és csak kérni mer, harcolni nem: függő helyzetbe kerül és szolgálja lesz az erősebb harcosnak, az élelmiszerek bírlalójának.

Akár gazdasági, akár katonai úton képzeljük a nagybirtok keletkezését, csak egy végső okra vezethetjük vissza: az élelemben való szükségre; mert a harc is az élelmiszerek szükségében, termelésük hiányosságában leli végső okát; valószínűleg ma is, de a társadalom kezdetlegesebb állapotában minden bizonynal.

Az élelemben való szükség nem csupán eredendő oka, de sőt a mai napig éltető eleme a nagybirtoknak. A nagybirtok létének oka és célja a földjáradék; a nagygazdaság termelésének irányelve: minél nagyobb földjáradék létrehozása; akár bérlő áll a nagygazdaság élén, akár a birtokos maga. Oly időszakban, mikor a társadalom élelmiszerekben hiányt szenved, mikor a gabona ára magas: akkor kap a nagygazda legtöbb pénzt a termésért, s egyszersmind akkor rendelkezik a legolcsóbb és legjobban fegyelmezhető munkaerővel. (Mert az élelemben való szükség egyértelmű a dolgozó nép nyomorúságával.) . . . Ebben van a cseregazdaság és a nagybirtok összeütközésének magyarázata: az előbbi az élelmiszerek bőségében, az utóbbi az élelmiszerek hiányában gyökeredzik. Minél nagyobb az élelmiszerek azon fölöslege, melyet az élelmiszerek termelői el nem fogyaszt-

tanak: annál szélesebb létalapjuk van az iparral, kereskedéssel, bányászattal foglalkozóknak, annál élénkebb az áruforgalom. Minél kevésbé elegendő ez a fölösleg arra, hogy belőle a földet nem művelő osztályok számukhoz és igényükhez képest táplálkozhassanak: annál nagyobb a földjáradék, annál erősebb és virágzóbb a nagybirtok.

És most lássuk, milyen képet nyújt e megkülönböztetés látószögében a világgazdaság és benne a nagybirtok fejlődése. A patriarchalisztikus szervezetű nagygazdaságot most már nem választjuk el a nagybirtoktól; nyilvánvaló, hogy a kettő egybe van növe és egymás sorában osztozik.

B) *A világpiaç változásai.*

A XIX. század gazdasági fejlődésének étapejait sehol sem lehet oly tiszta és világos alakban fölsismerni, mint Angliában, ahol zavaró melléktendenciák legkevésbé jutottak érvényre. Ez az ország, „a világ műhelye”, a XIX. század elején már népesebb volt, semhogy földje (az agrártechnika akkori állása szerint) az egész lakosságot élelmezni tudta volna. A lakosság egy része ipari termelés útján szerezte meg élelmét; az iparcikkek külföldre vándoroltak, élelmiszerek és mezőgazdasági eredetű nyersanyagok ellenében.

Am a század első felében korlátozást szenvedett az élelmiszerek behozatala, magas vámok sújtották a behozott gabonát, s ennek következtében az iparcikkek kivitele sem lehetett jelentékeny; az ipari termelés kiterjesztésének útját állottá a gabona magas ára (30—40 korona métermázsánként): a munkás élelmezése drága volt, hasonlóképen az ipari nyersanyag is; a nép fogyasztóképesége kicsiny, a tőke nyeresége alacsony. Gyakori válságok támadták meg az ipart; a munkabérek lehetetlenül alacsonyak voltak, s a munkások forradalomra szervezkedtek. (Chartista mozgalom.) De ugyanakkor a nagybirtokosok fényes jövedelmet élveztek és az általános romlás közepette kitűnően érezték magukat.

Ennek az állapotnak végét szakították az 1846. évi törvények, melyek a gabonavámokat eltörölték. Anglia élelmezésébe most már szabadon be lehetett vonni egész Nyugat-Európát, s a Balti tenger környékét, amely vidékeket viszont angol iparcikkek árasztották el. Most hirtelen föléledt és nekilendült az angol ipar: 1846-tól 1869-ig 47 millió font sterlingtől 190 millió fontra emelkedett a szigetország évente való kivitele. A kedvező hatás a munkabérekben is mutatkozott, ami a chartista mozgalom elszunnyadását, s a szakszervezetek kialakulását eredményezte.

Ez volt (1846—1876.) a XIX. század gazdasági fejlődésének második időszaka. Jellemző sajátsága ennek az időszaknak, hogy azon

terület, amelyről Angliába gabonát szállítottak: a közlekedés fejlődésével együtt állandóan terjeszkedett, Angliából kiindulva kelet és dél felé. A hatvanas években már Magyarország gabonája is számot tett a világpiacon. Bár ez a terület (Nyugat- és Középeurópa együttvéve) még mindig szűk volt a rajta élő nép élelmezésére s a gabona ára állandóan magas volt: az a körülmény, hogy az élelmezés körét tágítani lehetett, hogy mindegyre több földbirtokost és földművest lehetett bevonni a nyugateurópai ipar élelmezői és fogyasztói közé, lehetővé tette az ipar gyors fejlődését. Ipari válságok azonban még mindig nagy számmal voltak s a munkabérek emelkedése csupán a Csatorna környékén mutatkozott; ugyanitt lassan, de állandóan emelkedett a hús ára, mert a városi nép között a jóléttel együtt a húsfogyasztás is terjedőben volt.

A Nyugateurópa élelmezésébe bevont terület azonban folytonosan terjeszkedett; a hetvenes években Amerika és Oroszország gabonátömegei is számottevők lettek az angol piacokon. És ezzel beállott a XIX. század gazdaságtörténetének harmadik időszaka, melyet 1876. óta számíthatunk, egészen a mai napig.

Ezen időszakot a gabona állandóan (illetve csekély megszakításokkal) alacsony ára jellemzi. Ezzel együtt azonban egy más jelenség is mutatkozik és mindinkább általánossá válik: ez pedig a munkabérek emelkedése, amely az Óceán túlsó és innenső partján egyaránt beállt s ezúttal már nemcsak Angliára szorítkozik, de kiterjed Németországra, Franciaországra, Ausztriára, sőt a legújabb időben már nálunk Magyarországon és Olaszországban is mutatkozik.

Hogy ez a két jelenség, a termények olcsóbbodása s a munkaerő drágulása egy és ugyanazon időben lépett föl: ezt nem lehet véletlennek tekintenünk, vagy gonosz lelkek összeesküvésének a nagybirtok megkárosítására, sőt ellenkezőleg! Szorosan, törvényszerűen összefügg ez a kettő egymással, s egy közös okra lehet őket visszavezetnünk: a civilizált világ mezőgazdasági területének nagyobbodására, s a világ mezőgazdaságának termelőerőben való gyarapodására. A földműves több élelmiszert képes termelni — saját szükségletén felül — s ezeket eladván: több iparcikket tud vásárolni, mint előzőleg. S ezenfelül nagy sereg földműves munkás, ki itthon aránylag keveset termelt és a munkabért nyomta, tengerentúlra vándorolt. Az Újvilág mezőségeinek betelepítése egyértelmű volt a civilizált földműves termelőképességének és táplálékfőlöslegének nagyobbodásával, annál is inkább, mert az amerikai verseny az európai mezőgazdákot is sok helyütt haladásra kényszerítette. E mozgalom hatása nem is maradt el, mert az ipar föllendült, s a válságok elveszítették

élességüket. Ugyanakkor, mikor a tengerentúli földek munkáskezek után sóvárognak: az európai és amerikai ipar is rengeteg munkaerőt von magához. A munkabérek emelkedése tehát nem maradhatott el.

A dolgozó embernek akkor megy jól a dolga, ha bőség van az élelmiszerekben; bőséges élelmiszer egyszersmind magas munkabért jelent. Tehát az európai mezőgazda mindaddig, míg a civilizált emberiség mezőgazdasági termelése a mostani tempóban továbbfejlődni képes: nem csupán alacsony gabonaárak, de egyszersmind magas munkabérek hatása alatt lesz kénytelen termelni.

De nem csupán e két fontos tényezőhöz, a munkabérhez s a gabonaárhoz kell napjainkban a földművelésnek alkalmazkodnia, hanem még más, nem kevésbé lényeges körülményekhez is. Élelmiszerbőség*) idején más igények fűződnek a mezőgazdasági termeléshez, mint szűkös időkben, amint ezt azonnal látni fogjuk.

Lambl prágai professzor 1878-ban könyvet írt az állattenyésztés akkortájban mutatkozó hanyatlásáról (*Depekoration in Europa*, Leipzig, Hirschfeld) s e könyvben a gabonatermelés s az állattenyésztés egymáshoz való viszonyát rendkívül találó elméletbe foglalta össze. Azt mondja: Képzeljünk egy magas falakkal körülvett országot, amelynek lakosai más népek fiaival nem kereskedhetnek. Ebben az országban a legintenzívebb és legészszerűbb földművelés folyik, úgy, hogy minden talpalatnyi termőföld tökéletesen ki van használva. Ennek az országnak a földjén terem, mondjuk, száz millió mázsa növényi táplálék. Emberek és háziállatok ebből a növényi táplálékból élnek. Ám ha az emberek szaporodnak: a százmillió mázsa növényi élelmiszerből nagyobb rész kerül emberi fogyasztásra és kevesebb marad a háziállatoknak, tehát ezeknek a száma csökkenni fog. Minél inkább szaporodnak az emberek, annál inkább kevesbedik a háziállatok száma, föltéve, hogy a növényi élelmiszerek mennyiségét sem termelés, sem behozatal útján fokozni nem lehet.

Lambl elmélete — amellyel ő a XIX. század közepén, Közép- és

*) Az „élelmiszerbőség” kifejezést relatív értelemben használom; élelmiszerek abszolút bőségéről nem lehet szó, mikor a társadalom számos tagja a legszükségesebbek dolgában is hiányt szenved.

Félreértések elkerülésére meg kell még jegyezni a következőket: Az élelmiszerbőség alacsony gabonaárral jár, de az alacsony gabonaár nem jelent mindenütt, minden országban élelmiszerbőséget. Oroszországban például olcsó a gabona, de a muzsiknak nincs elég kenyere: ellenszolgáltatás nélkül vették el tőle a gabonakészleteket, melyek a csekély befogadóképességű piacon az árat nyomják. Hasonló, bár nem ilyen élesen kifejezett állapotot találunk Magyarország középső és keleti vidékein. Az élelmiszerbőség legfőbb kritériuma, hogy a földműves kielégítően táplálkozik és még ezenfelül kerülnek a piacra jelentékeny fölöslegek.

Nyugateurópában mutatkozó depekorációt akarta magyarázni — alapján véve amily egyszerű, oly kézzelfoghatóan igaz, s az elveket, amelyeket tartalmaz, a gazdasági élet következetesen igazolja. Igazolja nem csupán abban az értelemben, amelyben Lambl fölállította, de negatív értelemben is.

Tegyük föl, hogy ugyanazon fallal körülkerített országban, melyről az imént szó volt, nem az emberek szaporodnak, hanem a növényi élelmiszerek. Minek kell történnie? Az emberek nem tudják elfogyasztani az összes növényi élelmiszert; fölösleg támad, s ezt a fölösleget állatokkal fogják fölétetni. Werner német tanár szerint egy kilogramm hús produkciójához 10 kilogramm takarmány-száranyag szükséges. Tehát a növényi élelmiszerek fölöslegét a mi bekerített államunk lakosai maradék nélkül fölhasználhatják húsprodukcióna, s a jóléthez került lakosság, amelynek táplálkozási igényei a munkabér emelkedésével együtt fokozódnak, könnyen el fogja a termelt húsmennyiséget fogyasztani.

Különben ez a megnövekedett jólét magában a mezőgazdaságban is sok embernek fog munkát adni. A megszorodott állatok gondozása munkaerőt igényel. De még ezenfelül sok kertész, sok gyümölcsstermelő, sok baromfityénysző nyer megélhetést, mert az emberek táplálékigényei nőnek és a luxus-tápláléknak piaca támad.

Lambl depekorációs törvényének ezt a fordítottját röviden a pekoráció törvényének nevezhetnénk.

Hol található meg e törvény gyakorlati igazolását?

Nem kell messze mennünk: magában a világgazdaság mai állapotában.

Az 1876. óta lefolyt időszakot az jellemzi, hogy a civilizált társadalom rendelkezésére álló növényi élelmiszerek sokkal gyorsabban szaporodtak, mint a népesség. E szaporodás eredményét nem csupán a föllandult iparban és az emelkedő munkabérekben látjuk, de egyszerűs mind a húsnak és a luxus-élelmiszereknek egyre növekvő termelésében és fogyasztásában.

Mindent összefoglalva: a világgazdaság fejlődésének mai állapotában

a gabonaárak alacsonyok,

a munkabérek emelkedőben vannak,

a mezőgazdaságban szaporodik a munkaalkalom, mert jó keresletnek örvendenek azon termények, melyek a munkaintenzív gazdálkodást megkívánják vagy előmozdítják.

Lássuk, mindezen körülmények milyen hatással vannak azon szerepre, melyet a nagybirtok a gazdasági életben játszik.

C) Az élelmiszerbőség és a nagybirtok.

A gabonaárak hanyatlása közvetlenül érintette a nagygazda és a nagybirtokos jövedelmét. Kisebbedvén a termésért való bevétel: kisebbedett azon összeg is, mely a bevételből az összes költségeknek a befektetések után való kamatnak és a vállalkozói nyereségnek levonása után fönmaradt. Tehát a bérlő kevesebb haszonbért volt képes fizetni, mint annakelőtte; amennyiben pedig maga a nagybirtokos folytatta a gazdaságot: közvetlenül érezte a földjövedelem hanyatlását.

Ezen irányzat ellen csak egy védelem volt lehetséges: növelni a mezőgazdasági munka termelőképességét; termésszaporító és munkamegtakarító javításokat alkalmazni; nagyobb terméseredményeket produkálni ugyanolyan költséggel, vagy ugyanolyan terméseredményeket kisebb költséggel. Az ár hanyatlás szárnyakat adott a cséplőgép és egyéb munkamegtakarító gépek terjeszkedésének; ezenfelül különösen a kontinens északnyugati részén: Belgiumban, Nyugat-Németországban, Észak-Franciaországban egyre-másra keletkeztek a legintenzívebb cukorgyári, szeszgyári gazdaságok. E gazdaságok jól alkalmazott termésszaporító javításokkal 20—25 métermázsára emelték a gabona hektáronként való hozamát. E nagyobb termés egy-egy métermázsája kevesebb költségbe kerül, mint az alacsonyabb, pl. feleakkora hozamok egy-egy métermázsája.

A nagybirtok védekezésének ilyen módja bizonyára kívánatos az egész társadalom érdekei szempontjából. Ám ennek a kedvező irányzatnak mindegyre inkább véget vet az élelmiszerbőség egy másik jelensége: a munkabérek emelkedése.

Majdnem minden termésszaporító javítás újabb és újabb munkát követel; a munkaerőszükséglet folytonos fokozódását csak mérsékelik, de nem szüntetik meg a munkamegtakarító javítások. Egy ezerholdas uradalom összes gazdasági teendőinek ellátásához — a Magyarországon ma uralkodó extenzív gabonatermelés mellett — 26 cseléd és azonfelül éven át 5500 napszám elegendő, csekély géphasználattal. Ugyanezen uradalom váltógazdaság mellet, igen mérsékelt cukorrépatermeléssel és kiterjedt géphasználattal 42 cselédet és azonfelül 8000 napszámot igényel. *)

H. Werner szerint 100 hektár terület megműveléséhez s a rajta előforduló összes gazdasági munkák elvégzéséhez

háromforgású gazdaságban	3	munkás
legelőváltó vagy javított háromforgású gazdaságban	5,5	„
javított legelőváltó gazdaságban	10	„

*) Az 1000 holdból 750 hold szántóföld, a többi rét és legelő. A számítást e sorok írója egy gyakorlati gazda segítségével végezte.

egyszerű váltógazdaságban	13	munkás
munkaintenzív váltógazdaságban	16	
gyári váltógazdaságban	25	

egész évi munkaereje szükséges.

Olykor tehát, mikor a munkabér emelkedik: a nagygazdák nem igen lesznek hajlandók kiterjedt termésszaporító javítások alkalmazására, mert nemcsak több munkást kell alkalmazniuk, de többet is kell fizetniök mindegyiknek. A hatványozott költségek fölemésztik a földjáradékot.

S ezért a munkabérek emelkedésével egy újabb irány jut érvényre a nagybirtok gazdaságában, amely irány a hetvenes években Angolországban jött létre, de ma már erősen terjed a kontinens nyugati részein, sőt már nálunk is kopogtat.

Ez az irány a munkamegtakarító javítások egyoldalú alkalmazásában áll. Elve: apasztani az emberi munkaerőt még az esetben is, ha ez a birtok Összes termésének mennyiségben és értékben való csökkenésével járna. A fő, hogy a munkaköltség apadása még nagyobb legyen, mint a termésből való bevétel hanyatlása.

Az angol gazdák 1870. óta folyton arra törekuszenek, hogy a kapás növényeket, amelyek sok emberi munkát kívánnak (még akkor is, ha géppel végzik a munkának géppel végezhető részét) a vetésforgóból minél inkább kiküszöböljék. Mivel pedig a szemes gabona sem ad nagy terméshozamot, ha nem vetik gyakori időközökben kapásnövény után: tehát a gabonaterületet is redukálják. Ami növekszik: a vetett takarmány és a rét, de még inkább a vetett és az állandó legelőterület. Tehát az, ami legkevesebbet hoz. És ennek lehet tulajdonítani, hogy Angliában 1870. óta erősen hanyatlott a növénytermelés abszolút eredménye, sőt hanyatlott némileg az állattenyésztés is, noha a gazdálkodás egész rendszere állattenyésztésre irányul.

Takarmánytermelés a fő; a takarmány területe folyton nagyobb és ezzel szemben a hektáronként való szénatermések oly alacsonyok, hogy az ember — nézegetvén a statisztikát — szinte kételkedve kérdi: lehetséges ez Angliában, ahol az esős éghajlat úgy kedvez a fű növésének?

Nem kell azonban Angliáig mennünk, már a szomszédságban, Németországban is tapasztalni lehet a nagygazdaság hanyatlását. A németek újabb gazdasági irodalma azon kérdés körül forog: milyen módon kell a nagybirtoknak gazdálkodnia, hogy a magas munkabérek dacára még jövedelmet húzhasson a földből? S az írók, ép úgy, mint a gyakorlati gazdák, egyértelműen azt a feleletet adják: le kell térnie a belterjes gazdaság útjáról, vissza kell térnie a kevesebb eredménnyel de még kevesebb munkával járó külterjes művelésmódra.

Vannak, akik ebben az irányban az angol mintát ajánlják: a tőkében erős, legelőrendszerrel dolgozó állattenyésztő gazdaságot. Ám ez Németországban aligha válhatik be másutt, mint a nedvesebb magaslati vagy tengerparti vidéken, mert a legelők, rétek sok esőt kívánnak. A németek gazdasági gyakorlata inkább egy másik iránynak ad igazat, melyet Hübel és ellenbach-i Caron képviselnek. Ezek ketten a váltógazdaság visszafejlesztését nem a legeltetés, hanem az extenzív gabona-termelés irányában ajánlják; rendszeres ugarolást, mérsékelt állattenyésztést. Hübel még ezenfelül ajánl egy csomó rendszabályt, melyek egytől-egyig mérséklék a munkaerő-szükségletet, de a föld termését is. Közöttük első helyen áll a kapásnövények kiküszöbölése.

A kapásnövényekkel együtt eltűnik a mélyszántás. A nagygazdaság technikai fölényének hirdetői diadalmasan szoktak rámutatni a gézekére, mint azon gépre, amelynek használata nagy területet követel s így a nagygazdaság privilégiuma. Lám, pedig a munkabérek emelkedésével a nagygazdaságból is el kell a gézekének tűnnie.

Mi sem bizonyosabb annál, hogy a föld termésének apasztása merénylettel egyértelmű bármely ország legfőbb gazdasági érdekei ellen, mert nem csupán az élelmiszert drágítja (legalább is a szállítási költségekkel), de a mezőgazdasági termeléssel együtt az ipar belső piacát is kisebbiti. És ha már most kérdezzük, milyen munkabérek azok, melyek a nemzetföntartó nagybirtokos osztályokat a nemzetek ilyen megtámadására készítetik: akkor bámulattal fogjuk látni a statisztika adataiból, hogy a német földműves munkás átlag 2 márkát keres naponta, az angol pedig 3 shillinget! Feleannyit, mint ugyanezen országok ipari munkásai!

Eddig is csak úgy tudta a német nagygazdaság a belterjes művelésmódot fenntartani (magas védővámok és gazdag adóügyi kedvezmények dacára), hogy szláv területekről százezerszámra hozatott olcsón dolgozó barbárokat. Most, hogy a munkabér 2 márka: már a visszafejlődés útjára lép.

Munkáshiányt szoktak emlegetni a nagybirtokos érdekkörök. Ám az előadottakból könnyen meg lehet érteni, hogy nem munkáshiányról van szó, hanem olcsón dolgozó munkások hiányáról, s olyan munkások hiányáról, akik eltűrik a patriarchális gyámkodást és a nyers bánásmódot.

Ilyen munkásokban nagy, sőt óriási lesz a hiány, ha az élelmiszerekben való bőség a világgazdaságban tartós lesz. Ugyanazon körülmény, mely a nagybirtok földjára adékát megtámadja, mely a nagygazdaságot termelőerőinek visszafejlesztésére készíteti: egyszermind hatalmasan fejleszti az ipart; a termelés mindegyre differenciáltabb lesz,

az árúk és az emberek mindegyre szabadabban mozognak. Ilyen környezetben el kell tűnnie a patriarchalisztikus nagygazdaságnak, s a nagybirtok földjének — munkaerő híján — legelővé és vadászterületté kell alakulnia.

De minő munkaszervezetnek kell a nagygazdaság után következnie?

D) *Az élelmiszerbőség és a kisbirtok.*

Már előző helyen, a földművelés munkaszervezetének tárgyalásánál kitént, hogy a kisgazdaság szervezete és a szabad áruforgalom szükségletei között épen nincs ellentét. Ugyanezt a kisbirtokról, mint a kisgazdaságot hordozó földtulajdonról is elmondhatjuk. (Kisgazdaságról, kisbirtokról lévén szó: mindig a kisparasztra gondolunk és sohasem a nagyparasztra; az utóbbi munkásokat foglalkoztat és gazdálkodása majdnem ugyanolyan törvények alá esik, mint a nagybirtokosé.) A kisbirtokosra nézve nem azért van értéke a földnek, mert járadékot, munkanélküli jövedelmet szolgáltat, hanem épen ellenkezőleg: azért, mert munkaalkalmat nyújt. A kisparaszt-osztálynak nem áll érdekében a föld forgalmának megkötése, mert ez a munkaalkalom megkötésével volna egyértelmű.

A kisbirtok és a kisgazdaság tökéletesen beleilleszkedik a cseregazdaságba. Már ebből sejteni lehet, hogy azon tényező, mely a cseregazdaságot fejleszti: az élelmiszerek bősége, a kisbirtokra sem lehet kedvezőtlen. És valóban így is van. Az élelmiszerbőség növeli az állattenyésztést, növeli a hús s a jobb minőségű élelmiszerek után való keresletet. Tehát növeli a munkaalkalmat, a kereseti lehetőséget, melyet a föld a kisparasztnak nyújt.

Sok vitára szolgáltatott már okot (különösen Németországban a közelmúlt vámpolitikai harcokban), érdekében áll-e a kisparasztnak, hogy a gabona ára magas legyen. A német agráriusok azt a fölfogást terjesztik, hogy minden olyan gazda, akinek két hektárnál nagyobb földje van, már gabonát visz a piacra (illetve többet ad el, mint amennyit vásárol), következésképp érdekében áll, hogy a gabona ára magasabb legyen.

Ez a lapos fölfogás vagy rövidlátásra, vagy rosszhiszeműségre vall, mert figyelmen kívül hagy két igen lényeges körülményt, mely a következő két pont tárgya lesz.

a) Hátha az élelmiszerek bősége, mely az alacsony gabonaárat okozza, oly kereseti alkalmakat teremt a kisparaszt számára, amelyek bőségesen visszatérítik neki a gabona eladásánál szenvedett veszteséget?

Láttuk már, hogy az élelmiszerek bősége szükségképen fokozza az állati termékek és általában a jobb minőségű élelmiszerek után való keresletet.

Ezek termelését — gyakorlatilag — szinte korlátlanul lehet növelni egy adott országban. A kertek, szőlők, gyümölcsösök csupán kis részét foglalják el bármely ország területének; kiterjesztésüket csupán a szükséglet korlátozza. Állatot pedig akár tucatszámra lehet tartani minden egyes hektáron, föltéve, hogy elegendő takarmány van hozzá.

Különösen az utóbbi termelőág az, melyre nézve a csökkenő földhozadék törvénye érvénytelen. Olyanforma ez, mint valami iparág: nyersanyaga a takarmány. Az iparúzóik jövedelme annál nagyobb, minél olcsóbb a nyersanyag és minél drágább az iparcikk. A kispaszrt jövedelme is annál nagyobb, minél jobb ára van az állati terméknek és minél olcsóbb a takarmány: minél nagyobb a kettő között a különbség.

Ám a takarmány csak úgy lehet olcsó, ha a gabona is olcsó. Mert ha az utóbbi drága, az előbbi pedig olcsó, akkor a gazdák inkább lesznek hajlandók a földjeiken gabonát termelni, mint takarmányt s így a csekélyebb kínálat fölemeli a takarmány árát.

Az állati termékek azonban szintén csak úgy örvendhetnek jó keresletnek, ha bőség van a gabonában. A takarmány és az állati tennék között levő árkülönbség tehát annál kisebb, minél drágább és annál nagyobb, minél olcsóbb a gabona.

Az angol piacokon az állati és a növényi élelmiszerek átlagárai, ha ezeket 1867/77. között egyaránt 100-nak vesszük, a XIX. század folyamán évtizedenként a következőképen alakultak:

Évtized	növényi élelmiszerek	állati élelmiszerek	Növényi és állati élelmiszerek árának egymáshoz való viszonya
1818/27	109	90	100:83
1828/37	95	78	100:82
1838/47	102	80	100:78
1848/57	95	79	100: 83
1858/66	91	89	100:98
1867/77	100	100	100:100
1878/87	79	95	100:120
1888/97	62	81	100:131
1898/906	62	84	100:135

Amint ebből a táblázatból látszik:*) azóta, hogy Angliában a

*) Összeállítva Sauerbeck ártáblázataiból. *Journal of the Royal Statistical Society* London, 1886. 592 lap. Ugyanaz, London, 1907. 107 lap.

gabonavámokat eltörölték, az állati élelmiszerek ára a növényi élelmiszerekéhez viszonyítva állandóan emelkedett. Illetve a hetvenes évek óta a növényi élelem ára hanyatlott 38%-kal, hanyatlott az animális élelemé is, de sokkal kevésbé: csak 16%-kal.

Ha 10 kilogramm növényi szárazanyag 1 kilogramm hús nyersanyaga: a kettő között való árkülönbözet, melyben a munkabér is bennfoglaltatik, ma jóval nagyobb, mint a tengerentúli gabonaverseny előtt, és pedig nemcsak viszonylag, de abszolúte is.

Elismerem, hogy az összehasonlítás módszere hiányos, amennyiben nem a valóságos árak, hanem viszonzyszámok kerültek összehasonlításra. Nem is kívántam ezzel egyebet kimutatni, mint a tendenciát, mely magával hozza, hogy 1 kilogramm hús árában a kisparaszt ma jóval magasabb munkabért élvez, mint harminc-negyven évvel ezelőtt, és nemcsak magasabbat, hanem többet is, amennyiben több állati terméket tud a piacon elhelyezni, több tehenet, több sertést, több baromfit tarthat. A munkabér emelkedését s a kereseti alkalom szaporodását, mely az élelmiszerbőséggel jár, íme felleljük a kisgazdaságban. A munkabérekkel együtt persze nem csupán az állati élelem ára emelkedik, de valamennyi olyan növényi élelemé, amelynek produkciója sok emberi munkát igényel.

És ezekben a terményekben nincs tengerentúli verseny. Mert a tengeren túl nagyobb a munkabér, mint nálunk.

A nagybirtokos sohasem vállalkoznék — magas munkabérek mellett — hasonló termelőágak üzésére. A kisparaszt igen, mert ő előtte nem az ő pár hold földjének járadéka a lényeges, hanem a kereseti alkalom.

b) Hátha mindezen, az élelmiszerbőséggel kifejlődő kereseti alkalmak olyan agrártechnikai föltételeket hoznak létre a kisgazdaságban, melyek egyértelműek a termés-zaporító javításokkal?

Valóban így is van. Az erősebb állattenyésztés bőségessé teszi a föld trágyázását. A takarmányozás céljára szolgáló kapás növények és herefélék kitűnő elővetemény gyanánt szolgálnak a gabona számára. Nyugati Németországban a kisparasztok káposztát s egyéb kerti veteményeket is művelnek a szántóföldeken, gabona előveteménye gyanánt. Ha tovább emelkednek a munkabérek: lassanként a cukorrépa is átvándorol a kisgazdaságba, a hasznos mélyműveléssel együtt. A jobb minőségű élelmiszerek termelése nem terjedhet a végtelenségig, csak addig, ameddig a fejlődő fogyasztás engedi: de ha a kisparaszt kellőképen ki tudja használni e termelőágakat, a gabonatermelés technikáját is emeli velük és haladottabb viszonyok között könnyen meg-

esik, hogy az alacsony gabonaárak mellett is többet vesz be gabonáért, mint előbb, a magas gabonaárak idején.

A világgazdaságban uralkodó élelmiszerbőség egyik lényeges következménye: az emelkedő munkabér arra kényszerítette a nyugateurópai nagybirtokot, hogy a váltógazdasággal felhagyjon és a földművelés alacsonyabbrendű alakjára térjen vissza. Ellenben az élelmiszerbőség másik okozata: az emelkedő jólét és vele a jobbminőségű élelmiszerek fokozódó termelése a kisparasztot lassanként rávezeti a váltógazdaságra.

Ha jól meggondoljuk: a minőségre való termelés a mennyiségre is visszahat, benne a földművelés haladásának legjobb föltételei vannak megadva, és az élelmiszerbőség, vagy amint nevezni szokták, a tengerentúli verseny szükségképen a mezőgazdaság technikai haladását vonja maga után, amint ez egyes nyugateurópai paraszt-vidékeken már be is következett.

A nagybirtok sem a minőségre való termeléshez, sem magasabb munkabérhez nem tud alkalmazkodni. A kisbirtoknak ellenben egyenesen hasznára válik mind a kettő. Ha a kisparaszt le tudja rázni a rásúlyosodó történelmi hagyományokat, ha értelmisége elég erős ahhoz, hogy a korral haladni tudjon: akkor az élelmiszerbőség kora az ő erősödésének, az ő diadalának, az ő országának eljöttét rejtí méhében, s akkor egy új, a mainál magasabbrendű kultúra küszöbén állunk.

E) Az élelmiszerbőség várható tartóssága.

Íme, az élelmiszerbőség kora hatalmas történelmi átalakulásokat rejt magában és az ekevas nyomán, mely a tengerentúli mezőségeket feltörte, a világtörténelem egy új korszaka sarjad ki. Kétszeresen érdekel most már bennünket, vajjon az olcsó gabona és a magas munkabér kora tartósnak ígérkezik-e? Nem kell-e csupán átmeneti állapotnak tekintenünk, mely után a magas búzaáraknak, s a tömegnyomorúságnak korábbi állapota fog visszatérni?

A kérdés fölvetése szinte időszerű, mert hiszen épen ezidén tapasztalunk olyan jelenségeket, melyek a XIX. század korábbi időszakaira emlékeztetnek. A búza ára magas, az iparban válságot látunk, mely a munkabérekre is nyomasztóan hat vissza. Ezek a jelenségek méltán aggodalmat kelthetnének, ha nem tudnók, hogy egy kivételesen rossz világtermés, az 1906/7. esztendei rendkívül szigorú és hosszantartó tél okozta őket.

Ellenvetésekre, melyek a világgazdaság idej eseményeire támaszkodva állítják, hogy az élelmiszerbőség kora véget ért, nem lehet nagy súlyt helyeznünk. Komolyabb az az ellenvetés, mely azt állítja, hogy a tengerentúli szabad föld fogytán van és már nincs messze az az

idő, mikor a gabonatermelés a tengeren túl is sok munkát és költséget fog igényelni.

Csak hogy ez az ellenvetés a gabonatermelésre használható földterület helytelen és téves becslésén alapul. A szabad föld, — vagy ami gazdaságilag csaknem egyre megy — az olcsó föld meg korántsem közeledik elfogyásához. Settegast szerint*) Oroszország szibériai mezőségei, a La-Plata államok síkságai, a Mississippi savanne-jai, Texas prairiejei, s a többi ezekhez hasonló, a legelőgazdaságnak alávett lapályok körülbelül 780.000 □ mértföldet foglalnak el; hozzávéve a legelőgazdaságra utalt hegyi vidékek kétharmadát 860.000 □ mértfölddel, a legelőgazdaság által elfoglalt területet 1,640.000 □ mértföldre lehet becsülni, míg a többi gazdaságfajták területe alig terjed 120.000 □ mértföldre.

Settegast számítása óta valószínűleg megkétszereződött az eke alá fogott föld, de még így sem teszi ki egy hetedrészét a mérsékelt égöv művelhető területének.

Mit lehet várni a közelebbi jövőben? Erről tájékozást nyújthat egy pillantás a gabonatermelés tekintetében számításba jövő területekre.

Az Egyesült Államokban elfogyott a szabadföld, az összes művelhető föld magántulajdonban van és nagyobb fele tényleg művelés alatt áll. Az Unió keleti felében a föld kimerülése mutatkozik. Egyidejűleg a föld ára emelkedőben van.

Mi következik mindebből? Az, hogy az Egyesült-Államokban kevesebb gabonát fognak termelni, mint eddig? Épen ellenkezőleg! Egyfelől a talaj kimerülése, másfelől a föld emelkedő ára vas erővel kényszeríti az amerikai gazdát, hogy a mai rablógazdálkodással felfagyjon és magasabbrendű, a természeti erőket jobban kihasználó gazdaságrendszerre térjen át. Taylor amerikai író szerint a farmerek lázas sietséggel tanulnak; egy-két évtized múlva előreláthatólag kétszerannyi gabonát fognak egy hektáron aratni, mint ma.

Egyébiránt van még az Egyesült-Államokban 120 millió acre rendkívül termékeny és el nem foglalt szűzföld, amelyet részben öntözéssel, részben lecsapolással igen olcsón és előnyösen lehet hasznosítani. Ebben az irányban máris élénk tevékenység folyik, nagyobbára a kormány részvételével.

Kanadában 150 millió hektár művelhető föld van. Ebből 30—34 millió van magántulajdonban s ebből is csak 9—10 millió hektár van feltörve. Új vasútvonalak gyors egymásutánban épülnek, a betelepülés menete élénk.

*) *Die Landwirtschaft und ihr Betrieb*. Breslau, 1877. II. kötet 65 lap. nézve Hensch mezőgazdasági üzemtanában.

A La-Plata államokban szintén óriási területek várják az ekét. Argentínában sokat árt a kormány haszontalan földpolitikája; ám ennek a földnek is hovatovább művelés alá kell jutnia. A gazdasági törvények erősebbek az intézményeknél.

Keleten Elő-Ázsia és Szibéria részben öntözhető, részben öntözés nélkül is termékeny földjei várják a művelő kezét.

Ezek csupán a legfőbb, legközelebbi számításba jövő területek. A többitől egyelőre el is tekinthetünk.

És még ezenfelül figyelemreméltó jelenségek mutatkoznak a szubtropikus s a tropikus területeken. A civilizált népek gazdasági érdeklődése mindegyre fokozódik ezen kiválóan bűja termékenyséű földek iránt, melyek az emberi munkát hatványozott terméssel díjazák. A nádcukor és a kókuszszír veszedelmes konkurenciával támadja meg az európai zsírt és cukrot. Queenslandből kizárták a színes munkásokat, ami a cukornádültetvényeket zavarba hozta; most az ausztráliai Commonwealth prémiumot tűzött ki minden tonna nádcukorra, amelyet európai munkások produkálnak. Kísérletek történnek abban az irányban, hogy az európai munkásnak a trópusi klímát elviselhetővé tegyék.

Ha egyszer a trópusok nem csupán gyarmatárukat, de élelmiszereket visznek a világpiacon: az élelmiszerek valóságos tengere fogja elözönlöni a civilizált társadalmat. Három kenyérfa megtermi egy ember táplálékát; a banán huszonötször annyi élelem-szárazanyagot produkál egy adott területen, mint a gabona.

Óvakodnunk kell attól, hogy az élelemprodukciónak ezt a lehetőségét kizártnak tekintsük. Ha majd a társadalomnak szüksége lesz az élelmiszerek eme forrására: bizonyára meg fogja találni a módját is, mikép kell azt megnyitni. A fejlődő technika, higiéne és közlekedés olyan feladatokat oldhat még meg, amilyenekről nem is álmodunk.

F) *A nagybirtok védekezése az élelmiszerbőség ellen.*

Anglia kivételével minden európai ország törvényhozása a nagybirtok, vagy legalább is a nagyparaszt-osztály elhatározó befolyása alatt áll. S ezért az agrárpolitikában nem az a törekvés szokta az irányt megadni, hogy a földművelés munkaszervezete az új idők követelményei szerint átalakuljon, hanem éppen ellenkezőleg az a kívánság, hogy a régi munkaszervezet föntartassék, a birtokeloszlással együtt, amelyre támaszkodik. Mivel pedig a világpiacon uralkodó élelmiszerbőség — amint már láttuk — a régi munkaszervezetet megtámadja: az államok mindenütt, ahol a nagybirtok befolyása alatt állanak, mesterségesen iparkodnak élelmiszerszükséget teremteni, amennyiben vámok-

kal nehezítik meg a kenyérmagvak s egyéb gabonafélék behozatalát.

E törekvés azonban még sehol sem volt képes valódi célját, a régi élelmiszerszükség, a régi magas búzaárak föntartását számbavehetően megközelíteni. Még sehol sem sikerült a gabonaárakat a régi színvonalra emelnie, még kevésbé a munkabérek emelkedését megakadályoznia. Némi hátráltató, a fejlődést lassító hatás az egész eredmény, amelyet fölmutathat.

Különösen a munkabérek emelkedése az, amely ellen semmiféle állami intézkedés nem használ. Sem aratómunkás-tartalék, sem a szabad költözködés akadályozása, sem az iparnak bárminő lenyűgözése. A világpiacon ellenálhatlan erővel emelkednek a munkabérek, s amely ország elzárja határait a gazdasági haladás elől: abból az országból megszökik a nép, s a munkabérek mégis emelkednek.

A nagybirtokosok egyébiránt úgy szokták feltüntetni az ő vámpolitikájukat, melynek alaptétele a kenyér megdrágítása, hogy ez első sorban a kisparasztnek áll érdekében. Mi tudjuk, hogy az, aki a kenyérmagvak behozatalát korlátozza: korlátozza az ipar fejlődését, a munkabérek emelkedését és ezzel a kvalitatív élelmiszerfogyasztást, mely a kisparasztnek kereseti alkalmat nyújt. Ezenfelül drágítja az állattenyésztés nyersanyagát, a takarmányt. Még ha a vámtarifa szabadon be is eresztené a határon a takarmányt: ez is csak a határhoz közel eső vidéken használna valamit, mert szénát, takarmányrépát stb. vasúton is legfeljebb 50 — 60 kilométernyire lehet gazdaságosan szállítani.

A kisparaszt érdeke tehát okvetlenül megkívánja a szabad gabonabehozatalt. Ezzel szemben jó, ha az állattenyésztés termékei vámvédelemben részesülnek, főképp olyan országok termékei ellen, amelyekben a munkabér alacsony. Hasonlóképpen a cukor, a bor, a gyümölcs s az összes jobb minőségű élelmiszerek védelmét. E termékek árát a vámvédelem (föltéve, hogy szabad a gabona behozatala) csak mérsékelten emeli, mert termelésüket szinte korlátlanul lehet fokozni. A kisparaszt haszna a munkabérben van, mely az ipar fejlődése következtében emelkedik s az ő munkatermékeinek árában realizálódik; haszna van azonfelül a megnövekedett kereseti alkalomból és saját gazdaságának technikai fejlődéséből. Ezenfelül érdekében áll a kisparasztnek minden olyan intézkedés, mely az élelmiszerfogyasztás minőségére kedvezően hat. Tehát érdekében áll a jó városi közigazgatás, mely megakadályozza, hogy a városi nép fogyasztóképesége házbér- és élelmiszeruzsorának essék áldozatul; hasonlóképpen a cukorra, húsról és az összes többi élelmiszere kivetett fogyasztási adók eltörlése. És

mindenekfölött érdekében áll a becsületes iparfejlesztő politika, akár nevelővámossal, akár anélkül.

A kisparaszt agrárpolitikája azonos a belterjes mezőgazdaság politikájával, melynek az állattenyésztés fejlesztését, a kapásnövényekkel és szálas takarmánnyal bevetett földterület növelését kell céljául kitűznie; ez az út vezet a legbelterjesebb váltógazdaság, a mainál nagyobb tömegű és olcsóbb gabonatermelés felé.

E hármat: a kisparasztbirtokot, a belterjes mezőgazdaságot és a nagyipart természetes gazdasági rokonság fűzi egymáshoz.

G) *A nagybirtok kiküszöbölése.*

A nagybirtokot (mint a földjáraadékat is) az élelmiszerekben való szükség hozta létre. Tehát az élelmiszerekben való bőségnek el kell vezetnie a nagybirtok fölbomlásához.

Láttuk, mint hanyatlik a nagybirtokon a termelés technikája; mint térnek vissza a nagygazdák munkaextenzívebb termeléshez, a földjáraadék megmentése végett. Az egész földjáraadékat megmenteni így sem sikerül. A legelő vagy a külterjesen művelt gabonaföld járaadéka feleakkora sincs, mint előzőleg, a nagybirtokra nézve jobb időkben a jól művelt földeké. Fél századévvvel ezelőtt kétakkora haszonbért kaptak az angol nagybirtokosok, mint ma.

Ám ugyanakkor, mikor a földjáraadék hanyatlik: a föld ára viszont emelkedőben van.

A gazdaságtudomány úgy tanítja, hogy a föld ára: tőkésített földjáraadék. Régebben talán igaz volt ez, ma már — az élelmiszerbőség korában — nem igaz. A nekilendült termelés óriási munkatermék-tömegeket hozott létre; nagy vagyonok halmozódtak föl, amelyek birtokosai többszörösen is hajlandók a föld tőkésített járaadékát túlfizetni, hogy megválthassák a földhöz fűződő kellemetességeket, melyek között nem utolsó sorban szerepel a társadalmi tekintély és befolyás is.

Más oldalról a dolgozó földműves is mindegyre nagyobb és nagyobb áron hajlandó a nagybirtok földjét magához váltani. Az élelmiszerbőséggel kapcsolatban a föld mindegyre több és több kereseti alkalmat nyújt, melyet a dolgozó ember olyan áron is hajlandó megváltani, amely sokszorta nagyobb a tőkésített földjáraadéknál.

Steinbrück és Sarrazin idevágó kutatásai után a Németbirodalomra nézve megállapítottnak lehet tekinteni, hogy míg 1870. előtt a föld nagy darabokban drágább volt, mint kis darabokban: azóta megfordult a helyzet; a kisbirtok egy holdja drágább ma, mint a nagybirtoké. A munkabérek további emelkedése újból megfordítja ezt a

viszonyt. Angliában ma már a földet inkább vásárolják nagy darabokban luxus-célokra, mint kis darabokban üzemi célokra. Mert a munkabér oly magas, hogy a kisparaszt, miután saját munkája piaci bérét a föld terméséből levonta: nem képes a föld magas árának kamatait megfizetni. A munkát legyőzi a fényűzés.

Mindegyre inkább összezsugorodik a nagybirtokban a földjáradék a gazdasági tartalom annak kifejezésekeképen, hogy a gazdasági élet meg tudja járni a maga útjait az európai nagybirtok földjének termékei nélkül is. A föld egy-egy nagy darabjára vonatkozó tulajdon mindinkább üres jogi forma lesz, gazdasági tartalom nélkül. Mivel a cseregazdaságban minden áruvá alakul: e jog is megkapja a maga külön, a földjáradéktól független értékét, amellyel magukhoz váltják azok, kik a földet élvezeteik színteréül óhajtják. A nagybirtok, ha föl nem darabolódik, jövedelemforrásból lassanként luxustárggyá válik.

A nagy különbség, mely a föld tőkésített jövedelme és piaci ára között van, odavezet, hogy a föld dologtalan tulajdonosai, ha egyéb jövedelmi- forrásuk nincs, egy-két generáció alatt jövedelmükön felül eladósodnak, s elveszítik a birtokot.

A nagybirtokososztályok, látva e veszedelmet, amely őket, mint osztályt, elmúlással fenyegeti: mindenütt azon vannak, hogy a nagybirtokot megrögzítsék; kivonják a földet a csereforgalomból, hitbizományt csinálnak belőle. Üres vagy félig üres jogi formák azonban még akkor sem alkothatják egy társadalmi osztály szilárd létalapját, ha megrögződtek; mutatja ezt legújabbán Anglia példája, ahol kötve lévén a föld: a társadalom haladó osztályai épen a jogformát kezdték ki, amennyiben elvették a nagybirtokostól a föld felett való korlátlan rendelkezés jogát.

Az emberek szolgasága az éhségből ered; az éhséggel együtt a szolgaságnak is el kell tűnnie.

Dániel Arnold.

